

Јован Базић

Учитељски факултет у Призрену – Лепосавић

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ У ПРОЦЕСУ ПОЛИТИЧКЕ СОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ*

Сажетак

У овом раду се разматра национални идентитет, као израз индивидуалног и колективног самоодређења, у процесу политичке социјализације. У том процесу деца и други чланови друштва стичу знања о одређеној нацији, начину живота у њој, њеним вредностима и особеностима, оспособљавају се за самостални живот, прилагођавају се околностима и другим људима, усвајају политичке обрасце и кроз друштвену интеракцију обликују своје, али и друштвено понашање. Социјалне интеракције у овим контекстима помажу људима да науче и развију обрасце политичке културе, међусобну солидарност и свест о припадности одређеној нацији, као и позитиван однос према њој. Национални идентитет је присутан још од најранијих фаза политичке социјализације у сложеној мрежи интеракција између друштва и индивидуе, најпре учењем матерњег језика и усвајањем основних елемената културе, а потом кроз процес образовања се усвајају симболички и материјални чиниоци сопствене нације. У формирању националног идентитета учествују бројни агенси, међу којима су најзначајнији породица, школа, група вршњака, политичке организације, верске установе, средства масовних комуникација, инструменти симболичке компоненте политике и тд. Кроз процесе политичке социјализације, формирања и учвршћивања националног идентитета људи уче своје улоге, односно национално дефинисана очекивања која у датим друштвеним ситуацијама треба да следе.

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

Кључне речи: национални идентитет, политичка социјализација, агенси социјализације, политичка култура.

ПОЛАЗНЕ ОСНОВЕ

У досадашњим изучавањима националног идентитета и политичке социјализације, мало пажње се посвећивало улози националног идентитета у процесу политичке социјализације. А та улога је веома битна, јер се кроз процес стицања знања о одређеном националном идентитету и прихватање пожељних политичких и културних образаца развија свест о припадности одређеној нацији и тиме се значајно доприноси њеном саморазвитку и кохезији; али, с друге стране, и разумевању других националних идентитета и нација, као и њихове културе. Национални идентитет се, без обзира на његова различита теоријска разумевања, заснива на свести о сазнању неких заједничких карактеристика припадника једне нације, које је разликују од других нација (језик, раса, религија, етнос, митологија, култура, територија итд.) Као самосвест, национални идентитет, историјски настаје, развија се и испољава у процесима културног развоја и обухвата целовите системе културних вредности. Процес успостављања и развоја националног идентитета претпоставља стално преиспитивање културних вредности, па је зато често на видуку сукоб између традиције и иновације. Национални идентитет, као израз индивидуалног и колективног самоодређења, омогућава појединцу да успостави и развија лични идентитет, који се остварује у процесу саморазвитка индивидуе где се формулише јединствено осећање личности и њен однос према одређеној нацији, као и свету који је окружује.

У процесу политичке социјализације национални идентитет има веома значајну улогу, јер помоћу њега деца и други чланови друштва стичу знања о начину живота у одређеној политичкој заједници, њеним вредностима и особеностима, оспособљавају се за самостални живот, развијају себе и своје могућности, прилагођавају се околностима и другим људима, усвајају политичке обрасце и кроз друштвену интеракцију обликују своје, али и друштвено понашање. Социјалне интеракције у овим контекстима помажу људима да науче и развију обрасце сопствене политичке културе, развијају међусобну солидарност и свест о припадности одређеној нацији. У том процесу политичка традиција има веома значајну улогу, јер се посредством традиције преносе вредности одређене нације с једне генерације или епохе на другу. У процесу политичке

социјализације људи уче своје улоге, односно национално дефинирана очекивања, која у датој друштвеној ситуацији треба да следе.

Питање националног идентитета, иако је стално присутно у свим савременим политичким заједницама, актуелизује се нарочито у кризним временима или у периодима наглих и брзих друштвених промена када појединац и друштво, у бекству од несигурности, прибегавају преиспитивању свог идентитета или трагању за новим идентитетом, односно реконструкцији свог националног идентитета.

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И ПОЛИТИЧКА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА

1. Питање националног идентитета је било изузетно актуелно особито у другој половини XIX и у првој половини XX века, када су у Европи стваране националне државе. Крајем XX века, у време распада комунистичких федерација, ово питање се поново актуелизује и тада је долази до наглог истицања националног идентитета или његове реконструкције у циљу стварања нових или обнове старих националних држава. Многи су сматрали, нарочито у другој половини XX века, да је то век националности и да ће следећи век бити век мултиетничких заједница. Међутим, испоставило се да је и сада, почетком XXI века, питање националног идентитета веома актуелно, без обзира на то што се у Европи, стварањем Европске уније, иде све више ка једној наднационалној творевини која преузима многобројне функције националне државе. То није умањило значај нације, јер се истовремено са процесима глобализације и све веће међузависности људи на планети, дешава и супротан процес, јачег везивања појединца за сопствену нацију, јер “и савремени процеси у модернизацији економских и политичких интеграција у основи имају идеју нације”.¹⁾ Национални идентитет и даље има примат над осталим друштвеним идентитетима.

У разумевању националног идентитета, као уосталом и појма нација, постоји мноштво различитих ставова у литератури, још од Ренана (Joseph Ernest Renan),²⁾ с краја XIX века па све до данашњих дана, који у суштини полазе од основне дилеме: “да ли

1) Живојин Ђурић: “Модернизација и питање националне државе”, *Политичка ревија*, Београд, 1/2003. стр. 71.

2) Joseph Ernest Renan: *Qu'est-ce qu'une nation?*, Conférence faite en Sorbonne, le 11 mars, 1882. (Ренан Ернест: *Шта је народ*, Штампарија код Св. Саве, Београд, 1883).

је национални идентитет урођен или стечен”.³⁾ Разматрања националног идентитета утемељена на разјашњавању ове дилеме су у великој мери парадигме савременог теоријског разумевања нације и националног идентитета. Зато се као основни типови националног идентитета истичу *етнички* и *грађански* тип, који се у литератури често означавају и као: примордијални и конструктивни; органски и либерални; и сл. Ова класификација схватања националног идентитета и нације потиче још од Мајнекеа (Fridrich Meinecke) из 1908. године када је он “повукао разлику између *Kulturnation*, претежно пасивне културне заједнице и *Staatsnation*, активне самоопредељиве политичке нације”.⁴⁾

Етничком или источном моделу националног идентитета (*Kulturnation*) главна обележја су “наглашавање заједнице рођења и родне културе”,⁵⁾ односно специфичних културних садржаја. За разлику од грађанског модела националног идентитета, где је појединац могао да бира којој ће нацији припадати, у етничком моделу разумевања националног идентитета таква слобода није допуштена, јер се национална припадност стицала рођењем, тако да је припадник нације могао мењати друштвену заједницу (државу), али је до краја живота носио обележје заједнице свог рођења - нације. Заједница рођења представља заједницу људи исте лозе или прецизније, како то чини Смит, претпостављене лозе, која своје корене тражи у далеким прецима, тако да су сви припадници заједнице у неком сродству. Овде се нација схвата као фиктивна “натпородица”, при чему се често истичу генеалогije које учвршћују такво уверење. Друго обележје нације у етничком моделу је могућност народне мобилизације, која проистиче из наглашених претпостављених породичних веза и која се изражава кроз могућност правдања политичких поступака вођа позивањем на “народну вољу”. И треће обележје националног идентитета су специфични културни садржаји, особито језичко-етнички елементи који се често не поклапају са државним границама и држављанством. Развијање културних садржаја којима се шири свест о националним митовима, обичајима, историји, језичкој заједници, као и њеним традицијама, ствара се и учвршћује свест о припадности одређеној етничкој заједници - нацији.⁶⁾ Из свега овог проистиче да су претпостављене

3) Јасна Милошевић: “Значај националног идентитета”, *Српска политичка мисао*, Београд, 1-4/2003., стр. 156.

4) Antoni D. Smit: *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1998, стр. 22.

5) *Исто*, стр. 26.

6) Јован Базић: *Српско питање - Политичке концепције решавања српског националног питања*, Службени лист Србије и Црне Горе, Београд; Институт за политичке студије,

везе по лози и генеалогiji, народна мобилизација, језик, обичаји и традиција, основне компоненте схватања етничког или источног модела националног идентитета. Овај модел је познат и као *романтично хердеровски* појам разумевања нације, који је настао под утицајем немачке романтике и њене критике западноевропског просветитељства и рационализма, уз истовремено истицање захтева за ослобођење и националну независност од вишенационалних империја (Русије, Турске и Аустроугарске) у XIX веку. Међутим, у XX веку, етнички модел националног идентитета нације нарочито је изражен код историјски закаснелих нација које су, под утицајем реактивне усмерености романтике у прошлост, настојале да по сваку цену оснују своје националне државе, што је посебно испољено у време пада комунистичких федерација у Европи крајем XX века.

Према грађанском моделу разумевања националног идентитета, нација је политичка заједница установљена на либералном принципу *једна нација-једна држава*. Овде се нација изједначава са државом, а припадност нацији, као свест о заједништву или осећању јединства које имају њени припадници, поистовећује са припадношћу одређене државе. Такво схватање националног идентитета и нације присутно је у Сједињеним Америчким Државама, Западној Европи, Француској и Енглеској.⁷⁾ У тим државама су се развојем тржишне економије и демократских институција смањивале противречности и разлике између *etnosa* и *demos*. Главно обележје нације, према овом моделу, је превасходно поседовање компактне, утврђене територије, где су људи и та територија везани многоструким везама и односима - историјским, културолошким, економским, географским итд., што све скупа чини нацију, односно државу јединственом. Према томе, нација је "синтеза категорије грађанина и територијалне целине".⁸⁾ Друго обележје је идеја *patrije*, односно закона и институција у којој влада јединствена политичка воља.⁹⁾ То подразумева заједнички кодекс закона и инструмената за њихову примену, заједничке регулативне функције и осећање политичке и правне једнакости међу припадницима те заједнице, која се изражава кроз грађанска, законска, политичка,

Београд, 2003, стр. 23-33.

7) "Под појмом нације и националности у Западној Европи, Француској, Енглеској, које су парадигма за то, и Сједињеним Државама, подразумева се припадност држави или држављанство. Кад Француз каже *nationalité*, то значи припадност држави Француској" (Љубомир Тадић, "Национално питање и демократија", *Трећи програм*, Београд, 2/1990, стр. 43).

8) Talcott Parsons: *Sociological Theory and Modern Society*, Free Press, New York, 1967, str. 11.

9) А. Д. Смит, *Исто*, стр. 24.

социјално-економска и друга права и дужности, односно права по основу грађанства. У начелу су сви припадници нације равноправни и закони патрије обавезују све. И треће обележје националног идентитета је заједничка култура и идеологија, где су нације “схваћене као заједнице културе, чије су припаднике ујединили, ако не и хомогенизовали, заједничка историјска сећања, митови, симболи и традиције”.¹⁰⁾ Дакле, грађански или западни модел националног идентитета чине: историјска територија; јединствена политичка заједница у којој је обезбеђена правно-политичка једнакост њених припадника; и заједничка култура и идеологија.

Све дефиниције националног идентитета сагласне су у томе да се идентитет са самим собом успоставља конструкцијом и спознајом разлике, па је зато успостављање идентитета повезано с разграничењем према вани, које укључује самоспознају *странога* или *странца* - “национални идентитет не настаје као учинак сличности између људи из неке скупине, већ као последица њиховог заједничког разликовања у односу на људе из неке друге скупине”.¹¹⁾ Тај процес карактерише обликовање стереотипа према *другима*, у чијој се основи крију и бројне предрасуде. Истовремено, процес идентитетског разграничења јача унутрашњу солидарност, консензус и унутрашњи поредак друштвеног живота. У процесу обликовања националног идентитета инсистира се на развоју снажног позитивног емоционалног односа према *својој* и *својима*, а љубав према својој нацији сматра се битним својством човека.

2. Политичка социјализација се може разумети само у контексту политичке културе која се преноси с једне генерације на другу и трансформише у складу са променом социјално-политичких услова, а у одређеним историјским ситуацијама долази и до стварања нове политичке културе. Зато, “целина свих процеса путем којих се превалентне политичке норме политичке културе датог друштва стичу, одржавају и мењају, чини политичку социјализацију”.¹²⁾ Тиме су обухваћени и процеси свесног и несвесног преношења политичких ставова, искустава, симбола, уверења, вредности и норми са старијих на младе нараштаје које они усвајају као властити начин мишљења. Другу страну политичке социјализације чини оспособљавање индивидуа оним способностима и потенцијама које им омогућују да делују као политички актери

10) Исто, стр. 25.

11) Slobodan Antonić: *Nacija u strujama prošlosti: Ogledi o održivosti demokratije u Srbiji*, Čigoja, Beograd, 2003, стр. 151.

12) Milan Podunavac: *Politička kultura i politički odnosi*, Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa, Beograd, 2008., стр. 92.

у оквиру одређеног политичког система и носе одговарајуће политичке функције.

У процесу политичке социјализације интеракција друштва и индивидуе је узајамна и изражава се у сложеној мрежи међусобних односа, али у свим стадијумима социјализације она нема исти интензитет и облике утицаја. Процес политичке социјализације траје у току целог живота, али је велики утицај ране политичке социјализације на формирање личности. У многим истраживањима политичке социјализације је то доказано. Истони (David and Sylvia Easton) и Денис (Jack Dennis) указују да се деца рано почињу оријентисати према свету политике. Већ у четвртој години се код деце формира базична политичка оријентација, која је изражена кроз висок степен емоционалне идентификације и осећање припадности одређеној политичкој заједници и њеним кључним симболима, а не кроз информацијске и едукативне садржаје.¹³⁾ Они тврде да деца почињу да воле политички систем друштва у коме живе и пре него што реално стекну довољно знања о њему. Поред тога, битно обележје ране политичке социјализације код деце је разумевање политике у облицима политичких симбола и висок степен персонализације политичке власти: “Деца првенствено поимају политичку власт и владу своје земље посредством истакнутих политичких личности које су њени носиоци”.¹⁴⁾ У њиховој интеракцији политике, деца су окренута персоналним и харизматским обележјима политичког ауторитета. Председник и полицајац су прве фигуре које деца препознају као политичке.¹⁵⁾ До седме године живота код деце се формира базични политички идентитет и емоционална везаност за централне симболе заједнице, а између седме и тринаесте године, углавном кроз процес образовања, деца препознају политичке институције: “У раним десетим годинама чини се да дете стиче главне полуге политичке зрелости (...) јака емоционална осећања према политичким институцијама, симболима и политичком ауторитету употпуњена су знањем о специфичним улогама и функцијама”.¹⁶⁾ Касна адолесценција (период до 18. године живота) сматра се стадијумом када је политички идентитет просечног грађанина углавном формиран, иако се процес политичке соција-

13) Jack Dennis, David Easton, Sylvia Easton: *Children in the Political System: Origins of Political Legitimacy*, McGraw-Hill, New York, 1969. str. 7.

14) Mirjana Vasović: *U predvorju politike*, Službeni glasnik, Beograd, 2007, str. 159.

15) David Easton, Robert D. Hess: “The Child’s Political World”, in *The Learning Political Behavior*, Adler N. and Harrington C. (eds.), Glenview Ill: Scott, Foresman, 1970, str. 41.

16) Prewitt Kenneth, Richard E. Dawson: *Political Socialization*, Little Brown, Boston, 1969, str. 50.

лизације наставља и касније. Истовремено, у процесу политичке социјализације, под утицајем непосредног искуства и политичке индоктринације, долази до формирања ставова према конкретним питањима политике. Саставни чиниоци у овом процесу могу бити изражени у проблемима непотпуне социјализације и дисконтинуитета у политичкој социјализацији. У одређеним историјским ситуацијама, нарочито у периодима великих или наглих друштвених и политичких промена, долази до раскорака између периода када личност, као политички актер, делује на политичкој позорници и времена када се основни процес политичке социјализације одвијао. Тако се догађа да је индивидуа оспособљавана за одређени политички поредак и систем идејно-политичких вредности, а да је у међувремену дошло до корених промена и успостављања новог политичког поретка и новог система вредности.¹⁷⁾

3. Национални идентитет се ствара у процесу социјализације, најпре учењем матерњег језика и усвајањем културе, а потом се образовањем усвајају симболички и материјални елементи сопствене нације. Он је присутан још од најранијих фаза политичке социјализације и у његовој конструкцији и реконструкцији учествују бројни агенси. Код деце се врло рано формирају национална самосвест и ставови према својој и другим етничким групама, државама и народима. У многим истраживањима се указује да је то раздобље између треће и пете године старости.¹⁸⁾ То је период када се код деце формира базична политичка оријентација, како је напред указано, која је изражена кроз висок степен емоционалне идентификације и осећање припадности одређеној политичкој заједници и њеним кључним симболима. Емоционална идентификација са сопственом етничком групом, нацијом и државом резултат је утицаја друштвене средине која стимулише дете на заузимање одређених ставова у складу са ставовима већине у групи. Зато дете веома рано научи да се национално изрази, да каже којој националности припада. То се догађа знатно раније него што сазна да у друштву постоје и друге нације или етничке групе. У почетку је то

17) Таквих примера у политичкој историји има пуно, а најскорији су земље Источне Европе, укључујући и Југославију, када су грађани скоро пола века пролазили кроз процесе политичке социјализације у комунистичком духу, где су највише вредности биле пуна запосленост, социјална сигурност, државна економија, једнопартијски систем и тд; а након пада комунистичких режима у овим државама истичу се нове и битно другачије вредности - вредности неолибералног друштва: тржишна економија, профит, политичке слободе, грађанско друштво и сл. У свим овим земљама се показало да грађани немају јаче емоционалне везе са новим поретком и да је често изражено неразумевanje новог система идеолошких вредности и политичких циљева. Овде је очигледно дошло до дисконтинуитета у процесу социјализације.

18) М. Васовић: *Исто*, стр. 78.

само магловита представа о сопственој нацији, која углавном изражава позитиван однос и приврженост деце сопственој нацији, чак и онда када не знају како се она зове или не умеју да је правилно именују. То су показала многа истраживања (Jahoda 1962, Пантић 1970, Васовић 2007). На формирање позитивног става према сопственој нацији утиче социјално окружење сачињено од мноштва различитих агенаса политичке социјализације чије поруке деца примају најпре емоционално, тако да се сопствена нација или држава у њиховој пројекцији упадљиво фаворизују. Касније, развојем функција мишљења и повећањем знања, код деце се обликују јаснији појмови о сопственој етничкој групи, нацији и држави, као и разлике у односу на друге државе, нације или етничке групе. Сматра се да деца до осме године старости већ схвате вредности и норме своје средине о односу према сопственој и другим нацијама. Многа истраживања су показала универзалност раног етноцентризма, односно преовлађујућег позитивног односа према сопственој нацији, заснованог на субјективним мерилима и оправдањима ове привржености, која се задржава све до адолесценције (Д. Пантић 1970; М. Васовић 1986, 2007). Појам националности се везује за “завичајни сентимент”, односно везивање за нешто што је познато и блиско (“ту сам рођен”, “то је мој родни крај”, “ту живим” и тд).¹⁹⁾ Мањи број њих истиче битније одреднице самоидентификације, као што су заједничко порекло, заједничка прошлост, матерњи језик, национални симболи, митови и идеали. Из овога се може закључити да у раној социјализацији долази до формирања националне свести која се касније структурира у вишим фазама развоја, где се усвајају далеко сложенији ставови, под утицајем преовлађујуће политичке климе и социјалне диференцијације релевантних друштвених група. Развојни процеси диктирају ниво способности за разврставање људи у посебне етничке категорије, али у националном опредељењу, и у каснијим фазама социјализације, више утиче емоционални став у односу према сопственој и другим нацијама него што су то когнитивни чиниоци. Ови чиниоци могу евентуално да мењају емоционалну основу става, док су они још недовољно структурирани и нестабилни, због чега се процес развоја етничких ставова може посматрати и као дисконтинуиран. Зато “емоционална компонента диктира селекцију и тумачење нових когнитивних елемената”, чиме се и “објашњава чињеница да се неки ставови који су формиран у детињству не мењају цео жи-

19) Исто, стр. 82.

вот”.²⁰⁾ Повећањем знања и развојем функција мишљења код деце се обликују јаснији појмови о сопственој етничкој групи, нацији и држави, као и разлике у односу на друге државе, нације или етничке групе. Апстрактни социјални ентитети, као што су етничка група или нација, као глобална политичка заједница, идеализују се и тако постају окосница самоодређења (идентитета) појединца. У овом контексту, свакако треба имати у виду и конфесионалну припадност која снажно предиспонира национално опредељење и политичко понашање. Конфесионална припадност представља саставни део мреже социјалних односа појединаца.

АГЕНСИ ПОЛИТИЧКЕ СОЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ

Национални идентитет, као и други вредносни и политички садржаји у процесу политичке социјализације, формирају се и преносе путем многобројних агенаса, међу којима су најзначајнији: породица, група вршњака, школа, верске установе, различите политичке организације, средства масовних комуникација и глобалне друштвене мреже, различити инструменти симболичке компоненте политике итд. Дејство ових агенаса је различито, како по садржају друштвених вредности и норми политичке културе које се преносе, тако и по облицима и интензитету утицаја. Утицај неких агенаса је само латентан и огледа се у преношењу општих социјалних норми, јер ти агенси нису организовани као директни чиниоци за стицање, преношење и одржавање политичке културе (породица, рођаци и познаници са којима је особа у контакту, група вршњака, различите професионалне организације, искуство на радном месту и сл). Овде се ради углавном о искуству које се стиже у неполитичким ситуацијама, заједницама и асоцијацијама али које има потенцијални утицај на политичке догађаје и процесе. А утицај других агенаса је директан и изражава се у искуству које је везано за политичке процесе, као што су изложеност и учешће у политичкој комуникацији, контакти са политичким личностима, преношење политичког искуства од других људи и сл. Зато се сви агенси политичке социјализације најчешће класификују као примарни и секундарни.

1. Основно обележје примарних агенаса политичке социјализације јесте да је њихов утицај превасходно имплицитан и он

20) Драго Пантић, “Дечији ставови према сопственој и другим нацијама”, *Извештаји и студије*, свеска 28, ИДН, Центар за истраживање јавног мњења и Институт за психологију, Београд, 1970, стр. 55. (Према: М. Васовић: *Исто*, стр. 82).

се углавном исцрпљује у формирању базичних облика политичке идентификације и лојалности. Утицај примарних агенаса је тешко плански усмеравати и манипулисати њиме. Главна карактеристика унутрашњих односа у овим агенсима јесте висок степен персонализованости и неструктурираности. Многи истраживачи указују да је породица један од најутицајнијих агенаса политичке социјализације: "породица егзистира као најзначајнија примарна институција и важан извор политичког учења (...) она је кључни агенс преко којег се политичка култура преноси с једне генерације на другу"²¹⁾ Такође, изражена су и супротна гледишта по којима породица није најутицајнији агенс политичке социјализације, већ се таква улога приписује школи: "јавна школа представља најзначајнији и најефикаснији инструмент политичке социјализације"²²⁾ А у новије време, "истраживачи у земљама у транзицији су склонили да тврде да је породица добрим делом извор антиполитичког расположења, незаинтересованости за политику и политичке апатије"²³⁾ То се објашњава, углавном, падом комуникације у породици, орјентациојом на економске односе и потрошачки менталитет, што све скупа продукује анти-политички вредносни систем. У сваком случају, постоји општа сагласност да је улога породице у процесу политичке социјализације и формирању националног идентитета значајна. Њен утицај је условљен посебним положајем који породица има у односу на друге агенсе политичке социјализације. Породица је примарна и универзална заједница детерминисана у високом степену биолошким и социјално-психолошким везама, емоционалним и персонализованим односима. У раној фази социјализације, која је у суштини и најважнија, породица поседује монопол у преношењу вредности и норми свеукупне културе, па тиме и чинилаца националне културе. Интензитет утицаја породице је у директној зависности од снаге и утицаја других агенаса политичке социјализације. Уколико је друштво сложеније број агенаса је већи, њихов утицај је сложенији и међусобно условљен. С друге стране, у традиционалним друштвима која не поседују развијене облике секундарне социјализације утицај породице је доминантан.

У процесу политичке социјализације, утицај породице је двострук: директан и индиректан. У првом случају породица се

21) Prewitt Kenneth, Richard E. Dawson: *Political Socialization*, Little Brown, Boston, 1969, str. 107.

22) Robert D. Hess, Judith Torney: *The Development of Political Attitudes in Children*, Aldine, Chicago, 1967, str. 212.

23) Лилијана Чичкарић: "Теоријско-хипотетички оквир за истраживање политичке социјализације у породици", *Социолошки преглед*, Београд, 3/2005, стр. 301.

јавља као чинилац који директно утиче на формирање националног идентитета и стицање норми политичке културе; а у другом, као чинилац формирања општих социјалних вредности, етничког идентитета и друштвених улога које нису непосредно политичке, али имају велики значај за формирање политичког понашања. Оба ова аспекта су доста истраживани, особито политички ставови родитеља и њихове деце према одређеним политичким питањима, према партијској преференцији, облицима и садржајима политичке партиципације итд., где се дошло до сазнања да постоји висок степен сагласности родитеља и њихове деце према релевантним политичким питањима.²⁴⁾ То се исто показало и у резултатима истраживања студентских протеста у Србији током деведесетих година, где су родитељи углавном подржавали захтеве њихове деце - студената (Кузмановић, 1997; Попадић 1997; Милић, Чичкарић, Јојић, 1997; Милић, Чичкарић, 1998). Утицај родитеља са годинама слаби, али никада потпуно не нестаје. Поред родитеља, у процесу политичке социјализације, значајну улогу могу имати рођаци и познаници, поготово у савременим условима када све више деце одраста у непотпуним или реконструисаним породицама. У таквим ситуацијама, неки рођаци, особито ујаци или стричеви, понекада допуњују или замењују улогу оца, постају особе од поверења детету, а често и њихови идоли.

Као примарни агенси политичке социјализације убрајају се и *блиске групе*, међу којима посебно место заузима *генерација*. То су нехијерархијске групе вршњака чији је статус у групи, по правилу, једнак а односи непосредни и персонализовани. Блиске групе су значајан агенс политичке социјализације и њихова улога је веома важна у модерним облицима политичке социјализације, јер породица није довољно способна да на одговарајући начин припреми децу за обављање социјалних и политичких улога у сложенем и деперсонализованом свету. Примарни односи ван породице могу имати већи значај за разумевање националног идентитета и политичких процеса, као и у припреми индивидуе за одговарајуће политичке улоге. Неки аутори у категорију блиских група убрајају и специјализоване организације младих, нарочито студентске организације (Rose, Carnaghan, 1994; Mitev, 1996; Wallace, Kovatcheva, 1998; Милић, Чичкарић, 1998). Ове организације се често посматрају из генерацијске перспективе и имају одлике директне политичке социјализације.

2. Деловање секундарних агенаса политичке социјализације је експлицитније у преношењу политичких идеја, вредности, нор-

24) Исто, стр. 298.

ми и стандарда понашања. Затим, веће су и могућности свесног и планског усмеравања, дириговања и манипулисања. Односи унутар ових агенаса су објективизирани, структурирани и опредељени кодификованим правилима и нормама. Најчешће се као главни агенси социјализације из ове групе истичу: школа, политичке партије, специјализоване политичке организације, средства масовних комуникација, глобалне електронске и друштвене мреже, верске установе и инструменти симболичке компоненте политике.

Школа је један од кључних агенаса политичке социјализације, она је место “на којем се може осигурати да сви млади људи стекну бар минимум знања и вештина потребних за учествовање у политичком животу”.²⁵⁾ А Гутмен (Amy Gutmann) иде још даље и истиче да “политичко образовање има морални примат над другим сврхама јавног образовања у демократском друштву”.²⁶⁾ Основни облик непосредног утицаја школе на процес политичке социјализације јесу школски наставни програми. Нарочито у процесу формалног образовања пружају се повољне могућности за: а) преношење знања о владајућем систему идејно-политичких вредности и политичком поретку; б) уношење позитивних осећања према политичкој заједници; в) указивање на идеолошке вредности и политичке циљеве; и г) развијање осећања грађанске компетенције.²⁷⁾ Затим, садржај наставних програма покрива бројне црте неопходне за политичку партиципацију у друштву. У наставним програмима, поред директних курсева грађанског вежбања (*civic training*), готово сви наставни садржаји се користе као инструменти за преношење превалентних норми политичке културе. Дејвид Истон указује да у америчким основним школама 38. одсто наставног градива садржи елементе грађанског вежбања. Истраживања наставних програма и система политичког образовања и у другим друштвима показују сличне тенденције. Такође, треба имати у виду да се у оквиру формалног образовања политички садржаји мењају, зависно од промене владајућег система вредности и промене политичког уређења, што се јасно дефинише просветном политиком. Поред директних облика утицаја, школа се јавља и као инструмент имплицитне политичке социјализације. Карактер унутрашњих односа, могућност ученика и студената да партиципирају у доношењу политичких одлука, карактер и облици ваннаставних

25) Бепро Шалај: “Modeli političkog obrazovanja u školskim sustavima europskih država”, *Politička misao*, Zagreb, 3/2002, str. 133.

26) Gutmann Amy: *Democratic Education*, Princeton University Press, Princeton, 1987, str. 287.

27) Јован Базић: “Дијалектика односа између политике и образовања”, *Зборник радова Учитељског факултета у Презрену - Лепосавићу*, Лепосавић, 4/2010, стр. 56.

активности јављају се као значајни чиниоци политичке социјализације. Већи степен партиципације у одлучивању, интензивнија укљученост у ваншколске активности, стварају претпоставке за формирање позитивнијег става према основним вредностима политичког поретка.²⁸⁾

Политичке странке су веома значајни чиниоци политичке социјализације и утицаја на профилисање националног идентитета. Оне су у модерној политици основни посредник у одржању равнотеже масовне демократије, као ограниченог учешћа широких слојева у политици, и рационалне државе на основи њене стручне управе. Политичке странке свакодневно вреднују различите политичке алтернативе, тумаче бирачима одређене друштвене ситуације и нуде им политичке визије и прагматична решења, регрутују нове људе за политичку сцену, разарају традиционалне односе између центра и периферије у политичком животу. Оне се јављају као основни инструмент за формирање мишљења о значајним питањима нације, не само кроз кристализацију политичких ставова унутар странке, већ и кроз њихово наметање у јавности.²⁹⁾ Њихова идеолошка профилисаност у савременом друштву може бити од ултранационалистичких до мондијалистичких и поданичких према великим силама у свету. С друге стране, све озбиљније странке велику пажњу посвећују политичком образовању и оспособљавању својих чланова, особито младих, за учешће у политици и у борби за страначке идеје и интересе. У том циљу оне организују различите облике политичког образовања и оспособљавања за активно политичко деловање чији су садржаји кореспондентни са идеологијом и циљевима странке. Тиме се директно утиче и на формирање политичких ставова, укључујући и ставове о националном идентитету. Сличан утицај имају и многе невладине организације, које такође имају свој идеолошко-политички профил и израженији *интересни код*, осим што оне не учествују у изборима за власт, али их власт занима и настоје да остваре утицај на њу.

Различите организације и удружења грађана, нарочито омладинске организације и покрети, имају велику улогу у процесу политичке социјализације младих и оне су веома сензибилне у односу на питања националног идентитета и привржености одређеној политичкој заједници. Њих карактерише радикализам у изражавању политичких циљева и захтеви за њихово крајње и непосредно остваривање. Такав карактер су нарочито имале националистич-

28) Ј. Базић: *Исто*, стр. 45-61.

29) Небојша Петровић, Бора Кузмановић: "Лични и друштвени циљеви и ставови према политичким странкама", *Српска политичка мисао*, Београд, 1-2/2007, стр. 165-189.

ке и патриотске организације младих у Европи у другој половини XIX века (*Burschenschaft* у Немачкој; *La Giovine Italia* у Италији, *Хетерија* у Грчкој, *Уједињена омладина српска* у Војводини и сл), као и многе фашистичке, комунистичке и сецесионистичке организације младих током XX века. Омладинске организације су присутне у свим савременим друштвима и јављају се као значајан инструмент у процесу јачања лојалности према датом политичком систему и одговарајућем типу друштвених вредности. С друге стране, треба имати у виду да су и многе организације младих у антагонистичком односу према одређеном политичком систему и владајућем систему вредности, где је њихов утицај несагласан и усмерен у различитим правцима. Тиме се значајно утиче на умањење лојалности грађана према одређеној политичкој заједници, што доприноси развијању фрагментарне политичке културе која нарушава кохезију друштва а може довести у питање и опстанак друштвеног поретка, па и саме политичке заједнице.

Улога средстава масовних комуникација у изградњи националног идентитета кроз процес политичке социјализације превасходно је изражена у прикупљању, формулисању и дистрибуирању информацијског садржаја, а њихов утицај је могуће контролисати, планирати и манипулисати њиме, јер “кључну инстанцу политике информисања представља држава”.³⁰⁾ Посебно је велики утицај телевизије, чија улога расте, нарочито ако се има у виду да људи све више времена проводе испред телевизора.³¹⁾ Поред тога, телевизија и радио, нарочито они који су у државном власништву, имају значајног утицаја на целокупно образовање и васпитање, јер они кроз своје специјализоване васпитно-образовне програме за децу и омладину емитују контролисане едукативне садржаје који су сагласни владајућем систему културних и идејно-политичких вредности одређене политичке заједнице. Осим телевизије, у новије време све већи утицај имају и различите електронске и друштвене мреже, чији се садржаји тешко могу контролисати. Ове мреже појачавају процесе друштвене интеракције људи где долази до све веће политизације многих друштвених тема и размене политичких ставова, као и мобилизације људи за одређене политичке акције.

30) Милена Пешић: “Савремени медији и јавност”, *Политичка ревија*, Београд, 2-4/2007, стр. 556.

31) Видети шире: Драган Веселиновић: “Један бесмислени експеримент - да ли је телевизор члан породице?”, *Зборник Факултета драмских уметности*, Београд, 11-12/2007, стр. 169-185.

То је нарочито дошло до изражаја у овогодишњем веома бурном арапском пролећу³²⁾ и у неким новијим изборним кампањама.³³⁾

Верске установе су значајан агенс политичке социјализације и веома битан чинилац у формирању националног идентитета. По својој природи религија (*religare*) има моћ да повезује и уједињује људе у заједницу. А свака заједница, па и нација као политичка заједница, настаје на темељу заједничких искустава, веровања и вредности. Верске установе настоје да остваре што већи утицај на формирање друштвене свести, али и свести људи као појединаца. Кроз процесе религијског учења, ритуалних обреда и религијског васпитања, верске установе непрестано указују људима на религијске и традиционалне вредности и норме, настојећи да оне буду превалентне у личном и друштвеном животу. У томе се посебна пажња посвећује васпитању млађих нараштаја, што се најбоље може запазити кроз тежњу верских установа да остваре што већи утицај у формалном образовању.³⁴⁾ Поред тога, верске установе и свештеници често износе своје ставове о актуелним политичким питањима, који се најчешће некритички прихватају јер су заклоњени ауторитетом ових установа и духовних великодостојника.

Поред ових агенаса, значајну улогу у јачању националног идентитета кроз процес политичке социјализације имају велики политички догађаји и непосредно политичко искуство, а нарочито симболичка компонента политике, која је изражена кроз веома моћне инструменте. То су: параде, председничке инаугурације, приступне беседе, националне заставе и химне, инсигније, међународни успеси националних репрезентација и тд. Симболичка компонента политике буди патриотска осећања и најинтимније се везује за национални понос, солидарност и национално јединство, што свакако развија потребу код људи за чвршћом идентификацијом са сопственом нацијом.

32) *The Arab Spring's Cascading Effects*, <http://www.miller-mccune.com/politics/the-cascading-effects-of-the-arab-spring-28575/> 28.09.2011.

33) <http://www.zimo.co/2011/04/04/obama-krenuo-u-izbornu-kampanju-za-2012-uz-pomoc-društvenih-mreza/> 28.09.2011.

34) У млађим разредима основних школа Рашког округа настава веронауке је заступљенија од наставе грађанског васпитања. Наставу грађанског васпитања похађа 37,58 одсто ученика, а 62,42 одсто наставу веронауке. "На питање: Колико је настава изборних предмета (веронаука и грађанско васпитање) утицала на ученике и какве промене су приметили њихови родитељи? – добили смо следеће одговоре: Да је настава изборних предмета допринела стицању нових знања мисли 60,3 одсто испитаника, промене у личности и понашању приметили је 17,34 одсто, а промене у односу према предмету 1,51 одсто испитаних родитеља. Никакве промене, под утицајем наставе обавезних изборних предмета, није приметили 20,85 одсто родитеља" (Видети шире: Jovan Bazić, Edina Sejfović: "Građansko vaspitanje i veronauka u osnovnim školama Raškog okruga", *Pedagogija*, Beograd, 2/2010, стр. 347-357).

Ова аналитичка дистинкција између примарних и секундарних агенаса развоја националног идентитета у процесу политичке социјализације важна је са становишта препознавања латентних и директних извора социјализације. Међутим, много је важније сагледати да ли у одређеној нацији или држави кључни агенси политичке социјализације делују у истом смеру или је њихово деловање усмерено на стицање различитих, па и противречних вредности и норми политичке културе. Доминација једног или другог типа политичке социјализације битно утиче на стабилност одређене политичке заједнице и на функционисање њеног укупног политичког поретка.

Jovan Bazic

NATIONAL IDENTITY IN THE PROCESS OF POLITICAL SOCIALIZATION

Summary

This paper analyzes national identity as an expression of individual and collective self-determination in the process of political socialization. In that process children and other society members learning about their own nation, customs, values; that helps them to become capable for independent living and to adapt to new circumstances and other people; and to adopt political patterns and shape their own patterns and social behavior in the social interaction. In these contexts social interaction helps people to learn and develop patterns of political culture, solidarity and consciousness of belonging to a nation, as well as positive attitude about it. National identity is present since the earliest stages of political socialization in the complex network of interaction between the individual and society firstly by learning their language and adopting the basic elements of their culture, and then by adopting symbolic and physical factors of their own nation. The most important agents of formation of national identity are family, school, political organizations, religious institutions, mass communications, instruments of symbolic policy components etc. They are active through the processes of political socialization and formation of national identity in which people learning their roles and national defined expectations.

Keywords: national identity, political socialization, socialization agent, political culture.

ЛИТЕРАТУРА

- Almond Abraham Gabriel, Verba Sidney: *The Civic Culture: Political Atitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton University Press, Princeton, 1989.
- Antonić Slobodan: *Nacija u strujama prošlosti: Ogledi o održivosti demokratije u Srbiji*, Čigoja, Beograd, 2003.
- Базић Јован: “Дијалектика односа између политике и образовања”, *Зборник радова Учитељског факултета у Презрену - Лепосавићу*, Лепосавић 4/2010.
- Bazić Jovan, Sejfović Edina: “Građansko vaspitanje i veronauka u osnovnim školama Raškog okruga”, *Pedagogija*, Beograd, 2/ 2010.
- Базић Јован: *Српско питање - Политичке концепције решавања српског националног питања*, Службени лист Србије и Црне Горе, Београд; Институт за политичке студије, Београд, 2003.
- Vasović Mirjana: *U predvorju politike*, Službeni glasnik, Beograd, 2007.
- Веселиновић Драган: “Један бесмислени експеримент - да ли је телевизор члан породице?”, *Зборник Факултета драмских уметности*, Београд, 11-12/2007.
- Gutmann Amy: *Democratic Education*, Princeton University Press, Princeton, 1987.
- Dennis Jack, Easton David, Easton Sylvia: *Children in the Political System: Origins of Political Legitimacy*, McGraw-Hill, Ney York, 1969.
- Ђурић Живојин: “Модернизација и питање националне државе”, *Политичка ревија*, Београд, 1/2003.
- Easton David, Hess Robert, D: “The Child’s Political World”, in *The Learning Political Behavior*, Adler N. and Harrington C. (eds.), Glenview Ill: Scott, Foresman, 1970.
- Милошевић Јасна: “Значај националног идентитета”, *Српска политичка мисао*, Београд, 1-4/2003.
- Parsons Talcott: *Sociological Theory and Modern Society*, Free Press, New York, 1967.
- Петровић Небојша, Кузмановић Бора: “Лични и друштвени циљеви и ставови према политичким странкама”, *Српска политичка мисао*, Београд, 1-2/2007.
- Пешић Милена: “Савремени медији и јавност”, *Политичка ревија*, Београд, 2-4/2007.
- Podunavac Milan: *Politička kultura i politički odnosi*, Fakultet političkih nauka; Čigoja štampa, Beograd, 2008.
- Prewitt Kenneth, Dawson Robert, E: *Political Socialization*, Little Brown, Boston, 1969.
- Ренан Ернест: *Шта је народ*, Штампарија код Св. Саве, Београд, 1883.
- Smit D. Antoni: *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1998.
- Тадић Љубомир: “Национално питање и демократија”, *Трећи програм*, Београд, 2/1990.
- Чичкарић Лилијана: “Теоријско-хипотетички оквир за истраживање политичке социјализације у породици”, *Социолошки преглед*, Београд, 3/2005.

Frazer Elizabeth: "The ideal of political education", *Oxford Review of Education*, Oxford, 1-2/1999.

Hess D. Robert, Torney Judith: *The Development of Political Attitudes in Children*, Aldine, Chicago, 1967.

Šalaj Bepro: "Modeli političkog obrazovanja u školskim sustavima europskih država", *Politička misao*, Zagreb, 3/2002.

Resume

National identity, as an expression of individual and collective self-determination, is produced in the process of political socialization, primarily by learning the mother tongue and by adopting the culture, and afterwards the symbolic and material elements of their own nation are being adopted in the process of education. National identity has been present from the earliest stages of political socialization and in its construction and reconstruction a great number of factors is involved. Among children the national self-awareness and the attitudes toward other ethnic groups, states and nations are quite early formed. During this period, the children form a basic political orientation, which is expressed through a high degree emotional identification and the sense of belonging to a particular political community and its key symbols. Later on, through development of thought functions and knowledge increase, children form more distinct notions of their own ethnic group, nation and state, as well as differences from the other state, nation or ethnic group. Abstract social entities, such as ethnic group or nation, are being idealized and thus become the framework of the individual identity.

National identity in the process of political socialization plays a significant role, because it helps children and other members of society to learn about the life in a particular political community, its values and characteristics, to live independently and develop themselves and their capabilities, to adapt to the circumstances and other people, to adopt political models and form their own and social behavior through social interaction. Social interactions in these contexts help people to learn patterns of their own political culture and to develop solidarity and awareness of belonging to a nation, but on the other hand, they also help people to develop the awareness of the existence of other nations and to understand and appreciate their cultural specificity. In this process, tradition plays a significant role, because it is the way of transmission of values through epochs and generations.

National identity, as well as other values and political activities in the process of political socialization, are formed and transmitted by many factors, among which the most important are: family, peer groups, schools, religious institutions, political organizations, the means of mass communication, the symbolic component of policy instruments

and so on. The effect of these factors is various, both in content of norms of political culture that are transmitted, and the models and intensity of the effects.

In the process of political socialization, through shaping of consciousness and awareness of national identity, people learn their roles, i. e. nationally defined expectations which the person in a given social situation should follow. Individuals understand and follow national, political and other social roles through the ongoing process of social interaction. Finally, the nation provides a sense of belonging and security, but in return demands loyalty and sometimes life itself.

* Овај рад је примљен 23. августа 2011. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 16. новембра 2011. године.